

Pad verlicht

Dit wordt een verhandeling over het 'sublieme'. Normaal gesproken maak ik voor het schrijven van een verhandeling over een belangwekkend onderwerp een soort schrijfplan. In dit schrijfplan heb ik voor mezelf een pad uitgestippeld, die mij via een inleiding langs de kern loodst om uit te komen bij een afsluiting. Ik weet wat ik gaan zeggen tijdens deze reis. Ik zie het vlaggetje in de verte al wapperen. Bij dit proces staat de vorm van tevoren vast; de inhoud hoeft alleen nog aaneengeschreven te worden en de spellingscontrole zet de punten op de i's.

Bij een verhandeling over het begrip het sublieme, in de architectonische context, past een dergelijke vooringenomen vorm misschien niet. Deze opmerking zal misschien op deze plek in mijn tekst tot verwarring leiden, maar de nu volgende reis langs de namen, begrippen en zinsneden uit het college rond het thema subliem zal wellicht op enige wijze effectief zijn voor de begripsvorming rond het sublieme. Is het niet bij de lezer, dan waarschijnlijk eerder bij de schrijver. De reis is reeds begonnen, maar er hangt een dichte mist en er zijn zoveel wegen waaruit ik, de schrijver, kan kiezen. Bovendien: waar ga ik eigenlijk naar toe? Gewapend met een bundel moeilijk te lezen filosofische teksten en aantekeningen van intrigerende frasen uit deze teksten en de discussies erover vervolg ik mijn pad en bouw al reizende het verhaal van deze reis. Deze ongewisheid over inhoud, duur en vorm brengt een prettige spanning met zich mee.

Verkenning van het eerste pad. Een woordenboek zegt over het sublieme: iets dat zeer verheven is. En in hoge mate edel of schoon. Iets lager in het woordenboek staat de betekenis van sublimeren. Neigingen en driften veredelen en op een hoger peil brengen, de harde en nuchtere werkelijkheid tot aangename en meer aanvaardbare voorstellingen verfraaien.

Bij de eerste betekenis kan ik een brug slaan naar de ideeën van de oude Grieken over de ideale stad. Een stad die in hoge mate esthetisch schoon diende te worden gemaakt, volgens een rationeel opgesteld systeem van regels. Dit leverde een canonische stad op, gebaseerd op een stedenlijk centrum; een na te streven ideaal. De directe ruimtelijke vertaling van integratie en één zijn. Ook nu nog wordt het idee van een ideale concentrische stad nagestreefd. Het ruimtelijk centrum wordt nog steeds aangewezen als de plek waar de stad zijn 'ik' vindt, en waarvan het welzijn van de 'Gesellschaft' gedacht te kunnen worden afgeleid. De realiteit is echter anders. Wonen doen we al lang niet meer in het centrum, daar hebben we buitenwijken voor. En die hebben allemaal hun eigen brandpunten van activiteit. Werken doen we langs de grotere toegangswegen en op de bedrijventerreinen. Daar hebben we het 'centrum' niet meer

voor nodig. En een vliegveld is zelfs nooit in het centrum geweest. Het lijkt er nu op dat zelfs het vertier zijn heil meer aan de rand van 'de stad' gaat zoeken; zie Amsterdam Zuid-Oost. Kortom, het idee van een concentrische stad met een alziend centrum is achterhaald en is niet meer vruchtbaar. Het esthetisch concept heeft afgedaan. Nu het begrip van 'de stad' niet meer overeenstemt met de realiteit ontstaat de behoefte om nieuwe begrippen te introduceren die de lading beter dekken.

De teksten van Rem Koolhaas gaan aan het begrip 'de stad' voorbij en richten zich op de nieuwe opgaven in de tweede moderniteit. Zijn teksten handelen over functiemenging, congestie, infrastructuur, overlappingsen, superposities, montages, weerstanden, waarschijnlijkheden, fragmentatie, energie, chaos, etc. De culminatie van al deze (programmatische) elementen tot een nieuwe werkelijkheid, noemt Koolhaas 'Bigness'.

Bigness breekt met schaal, met architectonische compositie, met traditie, transparantie, ethiek en ook breekt het met ieder stedelijk vraagstuk.

Voor Koolhaas is Bigness de enige manier voor de Architectuur zich los te koppelen van een uitgeputte artistiek / ideologische modernistische en formalistische beweging, om zodoende weer een rol te kunnen spelen als voertuig van de modernisering. Echter Bigness probeert niet de in-problemen-geraakte-architectuur te overcompenseren door meer architectuurzaadjes uit te strooien. Bigness is een manier van denken, een houding, die nieuwe wegen kan openen naar een andere of zelfs een nieuwe vrijheid, doordat het het onvoorspelbare in werking wordt gebracht. Er is geen theorie voor Bigness. Bigness definieert een nieuwe economie, waarin niet alles architectuur is. En waarin ook 'zones' een leegte zullen zijn. Volgens Deleuze kan juist de afwezigheid van architectuur een gebied een lichaam geven, een leven, een universum.

Speaks vindt dat Bigness ons leert hoe de architectuur de gemene condities van deze tijd kan overleven door anders te worden dan wat het is. Het zal dus dienen te transformeren. Dit is alleen mogelijk door de limitaties te aanvaarden, door actief de chaotische stromen, waarin het is ondergedompeld, te bundelen en te vormen, in plaats van door deze stromen na te bootsen of te representeren.

Betekeningen van de oude stad zijn nutteloos hierbij: architectuur moet niet ergens op lijken (representatie), maar het moet iets doen. (inventeren en transformeren) Niet zoeken naar een nieuwe identiteit, maar naar een nieuwe effectiviteit.

Juist bij het onvoorspelbare karakter van Bigness en in de leegtes die het doet ontstaan kan een link worden gelegd met begrip 'het sublieme'. Het gat tussen de verbeelding en het verstand is het sublieme. Volgens Lyotard is het sublieme een tegenstrijdig gevoel, van lust en onlust, vreugde en angst, vervoering en depressie. Het

sublieme is aan het bewustzijn onbekend en kan er niet door geconstitueert worden. Het sublieme ontpopt zich tijdens een gebeurtenis (Ereignis), een voorval, waarin wij niet kunnen denken dat er iets gebeurt, omdat de gebeurtenis eerst dient te worden ondergaan en geen ruimte laat voor de rede.

Belangrijk is op dit punt onderscheid te maken tussen het schone en het sublieme. In de esthetica is het schone is een positief lustgevoel dat, naar aanleiding van een kunstwerk of een voorwerp uit de natuur, wordt gewekt door de vrije harmonie tussen het verbeeldings- en begripsvermogen. Het sublieme is veel meer onbepaald: het sublieme geeft het idee van een absoluutheid die niet gedacht kan worden en die, als een Idee van de rede, zonder zintuiglijke aanschouwing moet blijven. We kunnen het blijkbaar niet bevatten. Ons brein kan alleen de presentie ondergaan. Het is een noodzakelijke hiaat in het denken om ontvankelijk te zijn voor een gebeurtenis. De verbeelding slaagt er niet in voor deze Idee een passende voorstelling te leveren. Dit falen van de uitdrukking geeft een soort onlustgevoel, een soort kloof in het subject tussen wat het kan begrijpen en wat het kan verbeelden. Het sublieme wordt opgeroepen door de dreiging dat er niets meer gebeurt. Het schone geeft een positief lustgevoel.

Maar er bestaat een ander soort lustgevoel, verbonden met passie die veel sterker is dan de bevrediging, namelijk het leed en de nadering van de dood. Beangstigend is dat het 'Er gebeurt' niet meer plaatsvindt, dat het ophoudt te gebeuren (een beroving). Opdat deze angst zich met lust vermengt en samen hiermee het gevoel van het sublieme vormt, moet de dreiging die hem veroorzaakt, uitgesteld worden. Het afnemen van het gevaar zorgt voor een lustgevoel dat beslist niet dat van een positieve bevrediging is, maar eerder een gevoel van verlichting. Kunst kan deze verlichting brengen, door een verheving van emotie en gevoelens bij de ontvanger. Aangespoord door de esthetica van het sublieme dienen de kunsten, in hun zoektocht naar hevige effecten, afzien van imitatie van mooie voorbeelden en zich wagen aan verrassende, ongehoorde en shockerende combinaties. Het 'heideggeriaanse' wachten op het verschijnen van het sublieme lijkt in dit licht een te passieve bezigheid. Het sublieme vraagt om een actievere houding wil het 'lukken', dunkt me.

Ik kijk links en zie door de binnenhorizon van mijn bril de werken van Aldo van Eijck. Het zijn schone gebouwen. Ze zijn voortgekomen uit een rationeel proces, waarbij er door de architect systemen zijn bedacht om de verschijning te bepalen. Hierdoor blijft het resultaat beheersbaar, begrijpbaar en in zekere zin een mimetische orde. Hierdoor wordt de kans op een subliem gebouw uitgesloten. Het feit dat Aldo van Eijck een kleurensysteem heeft geeft aan dat hij schone gebouwen wil maken en geen sublieme. De esthetiek van Aldo is gebaseerd op een systeem vol ethiek, maar

soms is de esthetica die hieruit wordt gegenereerd niet gefundeerd volgens dit systeem. Het zou best zo kunnen zijn dat juist de gebouwen waar dit 'onbegrip' opspeelt de meest interessante zijn. Moet iemand eens gaan onderzoeken.

Koolhaas is een ander verhaal. Hij genereert een strategie, Bigness, die ruimte laat voor leegtes en wanorde en waarbinnen hij zijn objecten weg kan zetten. Tot nu toe heeft Koolhaas nog niet kunnen bewijzen of de leegten van 'Bigness' subliem zijn. Wellicht kunnen we daarover nog niet oordelen en is het te vroeg. Voorlopig lijkt Koolhaas in de dagelijkse praktijk helemaal niet het begrip stad te willen opblazen. Het lijkt er meer op dat hij vooral mooie objecten wil wegzetten. Koolhaas wilde de architectuur weer het voertuig van de modernisering laten zijn. Maar is zijn architectuur intussen niet meer dan een slaaf ervan geworden? En is dit de rol die er volgens Koolhaas er nog rest voor zijn vakgebied en die hij accepteert? Fetisjering van de architectuur als enige uitweg voor de architecten om zijn opdrachtgevers te behagen en om te kunnen bouwen. Maar of het sublieme hiermee gediend is?

Ik kijk om me heen en constateer dat ik weer bij het beginpunt ben aangeland. Maar toch lijkt het anders, het voelt anders. Een andere perceptie. Ik kies nu een ander pad. Een andere reis. Afslag Loppersum.

René Wubs